

Jelínek, Milan

Akademik František Trávníček

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1961, vol. 10, iss. A9, pp. [5]-[16a]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100596>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

AKADEMIK FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK

6. června 1961 utrpěla československá jazykověda těžkou ztrátu: ve věku nedožitých 73 let zemřel akademik František Trávníček, profesor filosofické fakulty University J. Ev. Purkyně v Brně. Zemřel jazykovědec, který důstojně navázal na bohemistické dílo Jana Gebauera i na bohemistickou, slavistickou a obecně lingvistickou práci Josefa Zubatého a toto dílo nejen v jistém směru dovršil, ale i dále rozvinul. Úmrtím akad. Trávníčka ztratila svého vynikajícího představitele i světová slavistika. O tom, jak rozšířeny byly práce Trávníčkovy, podávají svědectví četná díla slavistická, která se dovolávají výsledků Trávníčkova bádání, přejímají myšlenky tohoto velkého vědce nebo alespoň rozvíjejí jeho podněty. Jeho práce samy o sobě představují celou bohemistickou knihovnu, promlouvají k nejrozmanitějším otázkám historie i současnosti jazyka českého. Těžko si lze představit, že by se v budoucnosti mohl lingvista bádající o češtině obejít bez Trávníčkových prací, stejně jako se nemůže obejít bez znalosti díla Gebauerova. Pro budoucí vědecké generace bohemistů budou Trávníčkovy práce vzorem pečlivého shromáždění materiálu, jeho přesného rozřídění a vyvození přesvědčivých obecných závěrů. I když se akademik Trávníček v některých jednotlivostech mýlil, i když v některých obecných otázkách jazykovědných zaujímal dosti jednostranný postoj, přece jen celek jeho díla zůstává trvalou hodnotou a bude vždy znamenat významnou etapu v dějinách československé lingvistiky.

Avšak nejen věda utrpěla úmrtím akademika Trávníčka velikou ztrátu. Filosofická fakulta ztratila i vynikajícího učitele, který po dlouhá desetiletí vychovával a vzdělával v bohemistice početné kádry středoškolských učitelů, osvětových činitelů a vědeckých pracovníků. Kolik našich učitelů, kulturních pracovníků i lingvistů mohlo by se přihlásit k akad. Trávníčkovi jako k svému bezprostřednímu učiteli! Zdálo by se, že sklon ke vznětlivosti, k prudké reakci na odlišné názory bránil tomuto velikému vědci, aby si získal oddané přátele a vědecké žáky. A přece se k němu se skutečnou vděčností hlásí desítky našich jazykovědců a stovky středoškolských učitelů i pracovníků různých oblastí kultury. Vzpomínají zanícených Trávníčkových monologů, přesvědčujících hlubokým pohledem na jazykový jev a jeho souvislosti. Připomínají si, kolik podnětů k vlastnímu přemýšlení a bádání daly Trávníčkovy myšlenky, vyslovené často ve vzrušeném seminárním prostředí, v ostře vedené polemice s názory jiných bohemistů a slavistů nebo s názory formulovanými referujícím posluchačem. Vždy tu šlo o hlubší poznání jazykové reality, o její detailní rozbor a o vyvození obecných závěrů. I když polemický temperament někdy Trávníčka strhl k jednostranné interpretaci názorů nepřítomného nebo i přítomného autora, přece jen si účastníci takovýchto diskusí odnášeli mnoho nových poznatků o věci samé a byli podníceni Trávníčkovými argumenty k novému, hlubšímu prozkoumání otázky, o které se diskutovalo.

Brněnští lingvisté zajisté nezapomenou na diskuse teoretické povahy, vedené často oboustranně s opravdovým vědeckým zanícením a s touhou proniknout až k podstatě věci. Nejcennější na nich byla snaha hodnotit starší i současné vědecké práce o češtině z hlediska marxistické jazykovědy, prověřovat teoretické soudy materialistickou gnozeologií a dialektickou metodou a formulovat nové teoretické závěry, které by byly v plné shodě s obecnými principy historického materialismu. Nic na věci nemění, že se složitá společenská podmíněnost jazykových jevů někdy vměšťovala do zjednodušujících formulek, opírajících se o Stalinovy stati o jazykovědě. Rozhodující tu bylo úsilí o nový, marxistický pohled na dějiny i současnost českého jazyka a ověřování nových teoretických soudů jazykovým materiálem. Zasluhou Trávníčkovou je dnes jazykovědná práce v brněnských lingvistických střediscích (na filosofické fakultě, v brněnské pobožce Ústavu pro jazyk český a Slovanského ústavu, na pedagogickém institutu) zajištěna dobře připravenými, teoreticky zdatnými kádry, které již prokázaly své vědecké schopnosti odbornými pracemi a aktivní účastí na mnoha tvůrčích diskusích. Jejich předností je — a právě v tom lze vidět vliv velkého učitele — že nezaměňují obtížnou práci s materiálem za lacinou spekulaci, nýbrž obecné soudy opírají o všestranný rozbor jazykových faktů. Tento charakter práce brněnské skupiny jazykovědců — vnitřně ovšem značně diferencované — je velkým příslibem do budoucna.

Akademik Trávníček však vychovával nejen budoucí učitele a jazykovědce. Byl přímo typem vědce sloužícího svému lidu, vrostlého kořeny celé své osobnosti do žírné půdy svého národa. Po celý svůj život psal nejen pro odborníky, ale i pro široké vrstvy našich občanů, budil jejich zájem o otázky jazykové kultury, poučoval je o soustavě spisovného jazyka i o jednotlivých jevech a ochotně odpovídal na nejrozmanitější dotazy týkající se našeho jazyka i obecných otázek jazykovědných. Napsal několik populárních prací o češtině, uveřejnil stovky krátkých pojednání o jednotlivých otázkách a jevech spisovného jazyka v denním tisku i v populárních časopisech, přednášel o spisovné češtině při nejrůznějších příležitostech. Snad žádný jazykovědec v minulosti i přítomnosti se nemůže pochlubit takovou oblibou, jaké se těšil u našich občanů akademik Trávníček. Jeho jméno vyslovovali s úctou i pracovníci jiných oborů a názor Trávníčkův na tu nebo onu otázku byl pro ně rozhodující. Nelze se tomu divit, vždyť téměř ve všech praktických otázkách jazykových jim akademik Trávníček podával pomocnou ruku. Přepracoval Gebauerovu *Příruční mluvnici* (po prvé v r. 1925), vydal *Stručnou mluvnici českou* (po prvé v r. 1941) a nakonec popsal a vložil celou soustavu spisovného jazyka českého v znamenité *Mluvnici spisovné češtiny* (1. vyd. 1948—1949). Všechny tyto práce — snad s výjimkou některých kapitol v *Mluvnici spisovné češtiny* — jsou psány přístupným stylem, Trávníček je cílevědomě zaměřoval na široké publikum. Kladl si přímo úkol šířit znalost spisovné češtiny její obecně přístupnou, ale vědecky přesnou kodifikací a využíval k tomu svého velkého umění formulovat i složité otázky srozumitelně a přehledně. Ale Trávníček sloužil svému lidu nejen mluvnicemi. Spolu s brněnským jazykovědcem a literárním historikem Pavlem Vašou poskytl mu obdivuhodně úplný a přitom zhuštěný *Slovník jazyka českého* (1. vyd. 1937, 4. vyd. 1952), bez něhož se skoro nemohl český vzdělanec obejít. A tak bychom mohli vypočítávat práce téměř ze všech oblastí jazykovědy, práce určené „milovníkům naší mateřštiny“, jak se akademik Trávníček častěji vyjadřoval. Vzpomeňme ještě alespoň *Správné české výslovnosti* (1935, pak přepracované a vydané pod názvem *Spisovná česká výslovnost* 1940), spisků *O českém jazyce* (1924), *Jazyk a národ* (1930), *Moravská nářečí* (1926), *O jazyce naší nové prózy* (1954) aj. Zvláštní úlohu pak sehrály

Trávníčkovy jazykové sloupky, uveřejňované pod záhlavím *Jazykové zákampí* v Lidových novinách. Autor v nich odpovídal na rozmanité dotazy čtenářů a svěží formou poučoval o otázkách jazykové kultury, o vývoji češtiny, o různých jevech mluvnických a lexikálních, o etymologii jednotlivých výrazů apod. V době nacistické okupace utvrzovaly Trávníčkovy sloupky v lásce k mateřštině a byly posilou v boji proti okupantům. Ti, kdož za války nepatřili k tisícům čtenářů Lidových novin, sledujících pravidelně Trávníčkovy poutavé výklady, mohou si o nich učinit představu podle výboru *Nástroj myšlení a dorozumění* (dvě vydání v r. 1940). Na vydání čeká další výbor, do něhož jsou zahrnuty nejen sloupky z následujících těžkých let okupace, ale i nová zákampí, kterými akademik Trávníček pozdravil osvobození našeho národa z nacistického barbarství a zrod nového, socialistického řádu. Všechny tyto drobné práce, psané s opravdovou láskou k mateřštině a s vědomím společenské odpovědnosti vědce, podávají svědectví o Trávníčkově smyslu pro soudobé společenské potřeby, o jeho aktivní účasti na životě našeho národa. Dokreslují nám obraz velkého vědce rysem statečnosti v těžkých dobách nacistické okupace a rysem vlasteneckého zápalu při kladení základů k socialistické společnosti i při jejím budování.

Avšak ani vědeckou a vědeckopopularizační práci se nevyčerpává velická osobnost Trávníčkova. Budování socialistické společnosti po osvobození Sovětskou armádou r. 1945 ho strhuje k politické aktivitě a hned od počátku ho přivádí do řad Komunistické strany Československa. Tím se dovršuje Trávníčkův politický vývoj — od ideového kolísání za buržoazní republiky, v němž převládají často nálady vzdálené komunismu, přes uvědomění si jednoty s lidem bojujícím proti fašismu v době nacistické okupace, k vděčnosti vůči našemu osvoboditeli — Sovětskému svazu a vůči Komunistické straně Československa, organizátorce domácího odboje a vůdčí síle při budování nového společenského řádu. Akademik Trávníček vstupem do KSČ otevřeně přechází na pozice marxismu, brzo — s houževnatostí pro něho příznačnou — hluboko proniká do marxistické filosofie a začíná z hlediska dialektického a historického materialismu promýšlet obecné i konkrétní otázky jazykovědné. Jako člen strany, uvědomující si směr společenského vývoje a úlohu kultury v socialistické revoluci, je pověřován stále náročnějšími funkcemi. Stává se po osvobození proděkanem filosofické fakulty v Brně, pak organizuje ve funkci děkana (v l. 1946—1948) pedagogickou fakultu a v r. 1948 je zvolen rektorem brněnské university. V této funkci setrvává až do r. 1959 a řídí všechny významnější akce university v Brně. Hodnocení jeho práce rektorské nepřísluší zajisté nám, nýbrž budoucímu historikovi, který zpracuje dějiny brněnské university. Akademiku Trávníčkovi však nelze upřít houževnatě prosazovanou snahu o to, aby brněnská universita nejen pokračovala v dosavadní úspěšné činnosti vědecké a pedagogické, ale aby po této stránce její autorita dále vzrůstala. Kromě toho — a zde je zásluha Trávníčkova nejpronikavější — šlo mu o posílení politické funkce university, konkrétně o to, aby komunistická strana měla v universitě spolehlivé ideologické středisko. Některé rysy Trávníčkovy osobnosti však zřejmě jeho rektorskou práci ztěžovaly. Byla to především malá zkušenost z práce s kolektivem a jistá vznětlivost, která byla na překážku tomu, aby se řízení university a provádění směrnic účastnil větší počet pracovníků.

Akademik Trávníček se podílel na brněnském a moravském kulturním dění i vykonáváním jiných funkcí. Účastnil se řízení kulturní politiky v Brněnském kraji jako člen krajského výboru KSČ, byl ředitelem brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV (od r. 1953), členem výboru Jazykovědného sdružení v Brně atd.

Chtěli bychom tu zvláště zdůraznit vřelý vztah brněnských spisovatelů k akademiku Trávníčkovi, jehož projevem bylo i Trávníčkovo zvolení za předsedu brněnské pobočky Svazu čs. spisovatelů. Tento vztah pramenil z velkého zájmu Trávníčkova o jazyk a styl české umělecké literatury a z jeho ochoty radit spisovatelům ve věcech jazykové kultury.

Vedle funkcí, jimiž byl akademik Trávníček spjat se svým brněnským působišťem, zastával i významné funkce celostátní povahy. V květnových volbách r. 1948 byl zvolen poslancem Národního shromáždění a v této funkci setrval až do voleb v r. 1960. Po zřízení Československé akademie věd v r. 1952 stal se předsedou sekce jazyka a literatury a tento úsek řídil až do r. 1956. V obou funkcích se významně podílel na rozvoji a usměrňování vědecké a vůbec kulturní činnosti a podnítil zde celou řadu diskusí o principiálních otázkách. Za zásluhy o rozvoj vědecké činnosti v oblasti české mluvnice byla mu udělena v r. 1951 státní cena, za aktivní účast na únorovém vítězství pracujícího lidu a vůbec na politickém dění po r. 1945 byl vyznamenán Řádem 25. února I. stupně a za veliké zásluhy o budování socialistické kultury udělila mu naše vláda Řád republiky.

Stručné hodnocení Trávníčkovy osobnosti, které jsme podali v úvodní části, doplníme nyní několika životopisnými údaji. Zaměříme se při tom na ty úseky Trávníčkova života, které měly rozhodující vliv na utváření jeho vědecké osobnosti a na zaměření jeho lingvistických výzkumů. Akademik Fr. Trávníček se narodil 17. srpna 1888 ve Špešově u Blanska v rolnické rodině Františka Trávníčka. Po předčasné smrti matčině v r. 1895 se osmiletého chlapce ujali matčini rodiče, kteří bydleli ve Svinošicích u Vranova. Nelze pochybovat o tom, že vzpomínky na rané dětství prožité ve Špešově a ve Svinošicích, v obcích vyznačujících se dvěma výraznými typy hanáckého nářečí, posilovaly později Trávníčkův zájem o dialektologické otázky. Po ukončení obecné školy se Trávníček stal studentem brněnského slovanského gymnasia, které bylo jedním ze středisek českého života v polozněmčeném Brně. Již za svých středoškolských studií se začal zajímat o odbornou literaturu jazykovědnou. Sám často při vzpomínkách na svá středoškolská léta vyprávěl o tom, jak ho zaujaly práce Bartošovy a Gebauerovy, s jakou dychtivostí četl srovnávací slovanskou mluvnici V. Hrubého a obecně lingvistickou práci *Z oboru jazykozpytu* od Č. Šercla a jak se cílevědomě připravoval na vysokoškolské studium filologické. Posluchačem filosofické fakulty University Karlovy se stal na podzim r. 1907. Přišel na pražskou universitu velmi dobře připraven a pro studium filologické měl znamenité předpoklady ve svém analytickém duchu, vrozené přesnosti a obdivuhodné houževnatosti. Nejprve se jeho zájmy rozletly po celém oboru slavistiky a teprve ke konci studia se soustřeďovaly na českou gramatiku. Mezi jeho učiteli nacházíme srovnávacího lingvistu J. Zubatého, slavistu Fr. Pastrnka a bohemistu E. Smetánka. Ale nejen lingvisté poutali jeho pozornost. Fr. Trávníček navštěvoval s opravdovým zájmem i přednášky J. Polívky a J. Máchala z oboru srovnávací historie slovanských literatur i ústní slovesnosti a odnesl si z nich i z vlastního studia široký rozhled po slovanských literaturách. Ze svých učitelů si nejvíce cenil J. Zubatého, od něhož dostal mnoho podnětů pro svou budoucí samostatnou lingvistickou práci. Když v r. 1945 vyšla první část prvního svazku *Studii a článků* J. Zubatého, uvítal vydávání vybraných spisů svého oblíbeného učitele jako významný čin pro vývoj našeho lingvistického myšlení a znovu se veřejně přihlásil k odkazu J. Zubatého v r. 1955, kdy se slavilo sté výročí narození tohoto vynikajícího, ale dosud ne zcela doceněného lingvisty. Naproti tomu Fr. Trávníčka neuspokojil E. Smetánka, takže se po ukončení vysokoškolského studia často o jeho výkladech vyslovoval kriticky. Nutno však

řici, že právě Smetánka podnítil Trávníčkův zájem o bádání v oblasti slovesného vidu a získal tak svého žáka pro studium otázek významoslovných.

Po ukončení filologického studia zůstal Fr. Trávníček v Praze, a to jako první sekretář dialektologické komise zřízené při III. třídě České akademie věd a umění. Zároveň působil — ovšem se sníženým pedagogickým úvazkem — na pražských středních školách. Z vědecké pedagogické práce ho vytrhlo povolání do vojenské služby v r. 1915 a vyslání na východní frontu. Již v následujícím roce se však dostal do ruského zajetí a na ruské půdě vstoupil brzy do formujících se československých legií. Trávníčkovi se v Rusku podařilo vejít do styku s ruskými slavisty, především s vynikajícím jazykovědcem A. A. Šachmatovem, k němuž ho připoutalo upřímné přátelství. Pobyt v Rusku tak umožnil mladému vědci seznámit se s ruskými pracemi v oboru slavistiky a poznat hlavní proudy ruského lingvistického bádání. Trávníček si odsud odnesl nejen hlubokou znalost dějin spisovného jazyka ruského a problematiky současné ruštiny, ale i trvalý zájem o otázky syntaktické, jejichž výzkum byl v té době v popředí zájmu ruských jazykovědců. Sám Šachmatov ho zasvětil do svých příprav k velkému dílu o ruské skladbě a kladl mu na srdce, aby splnil úmysl napsat úplnou mluvnici novočeského spisovného jazyka. S vděčností vzpomíná Trávníček rozhovorů s velkým ruským jazykovědcem a věnuje jeho památce své celoživotní dílo — *Mluvnici spisovné češtiny* (1948—1949).

Do vlasti přijíždí Trávníček v r. 1919 a pokračuje ve své práci v Praze. V květnu 1920 se habilituje pro obor českého jazyka a starší české literatury a rok poté odchází jako mimořádný profesor české mluvnice se zvláštním zřetelem k dialektologii na nově zřízenou filosofickou fakultu v Brně. Té pak zůstává věren od samého počátku, kdy s neobyčejným zanícením budoval bohemistické oddělení slovanského semináře, až do své smrti. Svými vědeckými pracemi vzniklými na brněnském působišti a zčásti i vydanými ve Spisech filosofické fakulty brněnské university i svou činností učitelskou přispěl k posílení autority brněnské bohemistiky a stal se postupem doby jejím uznávaným představitelem.

Zbývá ještě promluvit o učitelské a organizační práci Trávníčkové na filosofické fakultě v Brně, pokud se tak již nestalo v úvodní části nekrologu. V r. 1927 se Trávníček stává řádným profesorem, na rok 1932/33 je zvolen děkanem filosofické fakulty a v následujícím školním roce zastává funkci proděkana. O jeho účasti na poválečné organizaci a činnosti brněnských vysokých škol jsme již mluvili. Doplňme jen to, že v r. 1959 po dovršení 71 let byl vyvázan z běžné pedagogické činnosti a byl pověřen v rámci katedry českého a slovenského jazyka a literatury vědeckými úkoly. Podle svého vlastního přání se soustředil na propracování některých obecných otázek lingvistických, zejména vztahu jazyka a myšlení, přičemž se opíral hlavně o své předcházející výzkumy syntaktické. Kromě toho dále bádá v oblasti české syntaxe, připravoval studie o syntaktické platnosti slovesných tvarů jmenných a znovu promýšlel soubor otázek týkajících se českého slovosledu. Několik dílčích slovosledných studií, vzniklých v tomto období, také uveřejnil. Starost o další vědecký růst svých bývalých žáků nedala akademiku Trávníčkovi, aby pedagogické činnosti v době svého zaslouženého odpočinku úplně zanechal. Ochetně se uvolil, že povede jazykovědný seminář pro učitele filosofické fakulty, pro pracovníky Ústavu pro jazyk český a pro vědecké aspiranty.

Pokud jde o obsah pedagogické činnosti, akademik Trávníček se zaměřoval především na historickou mluvnici českého jazyka. Ve svých universitních přednáškách podával podrobný obraz vývoje českého a slovenského hláskosloví a tvarosloví. Své výklady pak shrnul do vysokoškolské učebnice — *Historické mluvnice česko-*

slovenské (1935). Průkopnický charakter měly jeho přednášky o vývoji české skladby, v nichž využíval výsledků Gebauerových, Zubatého i vlastních. Ve spojitosti s jeho činností pedagogickou byla úprava a vydání IV. dílu Gebauerovy *Historické mluvnice jazyka českého (Skladby)* v r. 1929 a pak napsání vlastní zhuštěné *Skladby* jako III. dílu kolektivní *Historické mluvnice české* v r. 1956. V posledních třech letech před druhou světovou válkou připojil k svým universitním čtením i výklady o tvoření slov (o tzv. kmenosloví), ale nepodařilo se mu zpracovat tento oddíl historické mluvnice pro vydání tiskem. Byl to úkol velmi nesnadný, neboť k jeho řešení chyběl podobný materiál, jaký byl shromážděn Gebauerem v jiných oblastech historické mluvnice. Části Trávníčkových výkladů o tvoření slov se však dostaly značně později do jeho *Mluvnice spisovné češtiny*, a třebaže byly přepracovány, porušily poněkud svým historickým zaměřením jednotnou synchronní stavbu mluvnice. Zvláštní místo zaujímaly v Trávníčkově pedagogické činnosti přednášky a semináře dialektologické. Trávníček se jim věnoval se zvláštní zálibou a zaměřoval je historicky. Přitom se v duchu soudobé teorie o „československé jazykové jednotě“ nemezoval jen na nářečí českého jazyka, nýbrž rozšiřoval své výklady i na nářečí slovenská. V dialektologických seminářích se dostalo základního školení řadě českých jazykovědců, kteří se potom věnovali výzkumu jednotlivých nářečních oblastí Moravy a Slezska a většinou také výsledky svých výzkumů uveřejnili buď v knižních monografiích, nebo v časopiseckých článcích. Jmenujme z těchto žáků alespoň Ad. Kellnera, J. Běliče, Fr. Kopečného, Fr. Svěráka a Arn. Lamprechta. Část vysokoškolských čtení o moravských nářečích se dostala do populárního zaměřeného spisu *Moravská nářečí* (1926). Již před druhou světovou válkou se vědecký zájem Trávníčkův začal přesouvat z oblasti historie jazyka do oblasti synchronní mluvnice. Ve shodě s tím byla i jeho cvičení věnovaná otázkám gramatiky soudobé spisovné češtiny a jazykové správnosti. Po osvobození r. 1945 k těmto seminářům přistoupily i soustavné přednášky o synchronní mluvnici, zejména pak nově pojaté výklady o tvoření slov ve spisovné češtině. Mnoho z těchto čtení bylo pojato do *Mluvnice spisovné češtiny*. Na veškerém pedagogickém působení akademika Trávníčka můžeme sledovat úzké sepětí práce vědecké s pedagogickou. Tento soulad obojí činnosti zajišťoval vysokou vědeckou úroveň přednášek a naopak se obrátil v metodickém propracování a ve stylistickém vybrušení jeho vědeckých prací.

Široká slavistická erudice dovolovala akademiku Trávníčkovi, aby vypomohl i v oborech slavistických, chyběl-li příslušný odborník. Tak v letech 1926—1928 po smrti V. Vondráka četl o staroslověnštině a od r. 1945 se ochotně ujal přednášek o vývoji spisovné ruštiny a vedl i příslušná seminární cvičení. V zhuštěné formě tu dovedl shrnout nejdůležitější poznatky a přispěl tak k výchově první poválečné generace našich rusistů. Stojí snad za zmínku, že své přednášky četl rusky a že také seminární cvičení bylo vedeno ruským jazykem.

Vědecké dílo akademika Trávníčka vzbuzuje obdiv nejen svou hloubkou, ale i svým rozsahem a rozmanitostí. Zasahuje téměř do všech jazykovědných disciplín a v některých oblastech znamená vyvrcholení soudobého bádání o češtině. Ve všech svých vědeckých pracích uplatňuje Trávníček zásadu, že se teoretické soudy musí opírat o hluboký rozbor konkrétního materiálu. Po roce 1945 a zejména po Stalinově vystoupení v jazykovědné diskusi r. 1950 je veškeré vědecké snažení Trávníčkovo proniknuto úsilím přispět k vybudování marxistické jazykovědy a v souvislosti s tím se Trávníčkův zájem stále více přesouvá od konkrétních mluvnických otázek na obecné problémy jazykovědné. Přitom využívá výsledků marxistické gnozeologie a logiky, pracuje s poznatky pavlovovsky zaměřené psychologie a opírá se o marxis-

tické práce z jiných společenskovedních oborů, které mohou přispět k hlubšímu chápání vývoje jazyka a jeho vztahu k vývoji myšlení i k vývoji společnosti.

Pokusíme se nyní ve vší stručnosti zhodnotit vědecké dílo Trávníčkovy, přičemž porušíme chronologický sled prací a zvolíme postup podle jednotlivých lingvistických disciplín. Kdo by se chtěl seznámit s Trávníčkovými pracemi v té posloupnosti, jak byly uveřejňovány, tomu poslouží tři na sebe navazující bibliografické přehledy, otištěné pod názvem *Soupis prací Františka Trávníčka*. První, vydaný Pražským lingvistickým kroužkem, shrnuje práce do května 1938; druhý, otištěný v *Poctě Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*, vypočítává práce do r. 1948; v posledním, připraveném k *Studium ze slovanské jazykovědy*, jsou uvedeny bibliografické údaje do r. 1958. Zbývá ještě bibliograficky zachytit práce od r. 1958 a to bude učiněno v příštím ročníku fakultního *Sborníku*. Ročním odstupem se podaří zaznamenat i ty práce, které jsou již v tisku nebo které budou zaslány našim lingvistickým časopisům z rukopisné pozůstalosti autorovy. Listujeme-li v *Soupisech prací Františka Trávníčka*, obdivujeme se nejenom obrovské péli autorově, ale i jeho všestrannosti a pohotovosti. A pociťujeme tím větší bolest nad ztrátou vědce, který po mnohá desetiletí dával všechno své síly do služeb poznávání rodného jazyka a zvyšování jeho kultury.

První místo ve vědecké činnosti Trávníčkově zaujímá beze sporu historická mluvnice českého jazyka. Trávníček tu navazuje na monumentální dílo Gebauerovo, po mnoha stránkách je zpřesňuje, doplňuje novými poznatky a samostatně rozvíjí. Zasahuje svými články i knižními monografiemi do všech mluvnických oblastí, nejhluběji do hláskosloví a do skladby. Z hláskosloví uveřejňuje nejprve několik časopiseckých studií, mezi nimi i svůj první vědecký článek o přehlásce *a — ě* v moravských nářečích (LF 38, 1911, s. 21n.), zpracovanou studii o vokalizaci předložek a předpon v češtině (ČMF 8, 1922, s. 101n. a 198n.) a příspěvky k otázce české kvantity (ČMF 2, 1912, s. 3n., 100n., 196n.; LF 48, 1921, s. 104n.; ČMF 7, 1921, s. 14n., 73n., 150n.; LF 49, 1922, s. 101n. aj.). V r. 1923 pak vydává ve Spisech filosofické fakulty v Brně hutnou práci *K střídnicím za praslovanské ě v českém jazyce*, v níž rozbořem faktů především nářečních dospívá k názoru, že psl. *ě* znělo ještě před rozpadem praslovanské jednoty *ǣ* a že teprve denazalizované *ǣ* dalo 'a, 'a. V r. 1926 uveřejňuje výsledky dalších svých hláskoslovných výzkumů a konfrontuje je s dosavadní literaturou o těchto otázkách v *Příspěvcích k českému hláskosloví*. V následujícím roce pak k nim připojuje tematicky širší *Příspěvky k dějinám českého jazyka*. V prvním spise probírá otázky stahování slabik, pojednává o střídnicích za jery a za psl. skupiny *ort-, olt-*, podrobně se zabývá problematikou přehlásky *a — ě*, zamýšlí se nad střídnicemi za pračeské *o*, věnuje pozornost změně *dl-l (tl-l)*, uvádí nové názory na hiátové hlásky a vysvětluje nářeční změny *ss* v *js* (*pas se — paj se*) a *tt* v *jt* (*platte — plajte*). V druhých *Příspěvcích* se zabývá obecnější otázkou periodizace vývoje českého jazyka a jeho dialektické diferenciaci, řeší složitou problematiku jinoslovanských prvků v slovenštině a vyslovuje svůj názor na původ laštiny. V centru jeho zájmu jsou při tom otázky hláskoslovné a jim také věnuje dvě samostatné kapitoly o asimilaci artikulace v hrtanu a o změně *g* v *h*. I po těchto *Příspěvcích* se častěji vrací k historickému hláskosloví, např. vysvětluje slovanské dublety *gnetq // gñetq* (Prace filologiczne 15, 1931, č. 2, s. 163n.), řeší chronologii stahování a původ středoslovanského adjektivního tvaru *dobró* (v *Gramatických drobnostech* uveřejněných v ČMF 20, 1934, s. 225n.) aj. Později se zamýšlí i nad problematikou fonologickou, např. v článku *Významotvorný úkon hlásek v češtině* (Recueil linguistique de Bratislava 1, s. 173n.).

K těmto pracím, zaměřeným převážně historicky, přimykají práce o přízvuku.

Třebaže autor podává hlavně popis současného stavu, užívá v mnoha případech historické argumentace. Proto se o těchto pracích zmiňujeme v souvislosti s Trávníčkovými výzkumy historickými. Ze studií náležících k tematice přízvukové jmenujeme alespoň *Príspevky k nauce o českém přízvuku* z r. 1924 a pozdější stať *Funkce českého přízvuku* (SaS 7, 1941, s. 17n.), napsanou pod vlivem funkční lingvistiky.

Vlastně jen na okraji Trávníčkova vědeckého zájmu jsou historické otázky tvaroslovné. Mohli bychom sice i zde uvést řadu článků o jednotlivých tvaroslovných jevech, ale výsledky tu jsou mnohem skrovnější než výsledky bádání hláskoslovného. Ani v tvaroslovných studiích ovšem nechybějí bystré postřehy, např. při výkladu stč. lokálu pl. na *-as, -ach* (ČMF 14, 1928, s. 208n.) a slovenského lokálu pl. typu *v Turach* (ČMF 16, 1930, s. 117n.).

Po přípravných dílčích studiích přistupuje akademik Trávníček ke shrnutí poznatků o historickém vývoji českého a slovenského hláskosloví a tvarosloví. Výsledkem je vysokoškolská učebnice *Historická mluvnice československá*, která vychází v r. 1935. Trávníček touto prací, vynikající obdivuhodně jasným a přehledným výkladem i pečlivě volenou exemplifikací, postupuje dále než Gebauer, neboť se neomezuje jen na doklady ze staročeské literatury, nýbrž využívá v hojně míře i materiálu dialektologického. Jeho kniha sloužila až do nedávné doby jako základní zdroj poučení o staročeském hláskosloví a tvarosloví, a třebaže soudobý fonologický pohled na hláskosloví v lecčems Trávníčkovy názory korigoval, zachovává si dodnes svou cenu.

Veliký přínos k poznání historie českého jazyka i jeho současného stavu znamenají Trávníčkovy práce syntaktické. Trávníček se zabývá zkoumáním syntaktických jevů od počátku své vědecké činnosti až po svůj skon a uveřejňuje z této oblasti desítky staří. Přitom i články rozebírající některý syntaktický jev soudobě čestiny jsou zpravidla vybaleny bohatým materiálem historickým. Velmi brzy přistupuje k syntézi svých výzkumů o slovesném vidu v pozoruhodných *Studiích o českém vidu slovesném* (1923). V této práci jsou shrnuty bohaté výsledky zkoumání významoslovného i tvaroslovného a slovotvorného. Je tu podána propracovaná klasifikace vidových významů, vysvětlen vznik vidů a načrtnut jejich historický vývoj. Ve zvláštních kapitolách se pojednává o iterativech a frekventativech, o spojování sloves s předponami, o vidu sloves v jednotlivých třídách a o zvláštních případech uplatňování vidových rozdílů. Trávníček se při tom opírá o rozsáhlý historický materiál a nannoz se nespokojuje jen s výkladem vidových významů a slovotvorných postupů, nýbrž rozšiřuje svá pozorování i na kontext, jehož součástí se stává sloveso s daným vidovým významem. K této knižní práci se pak vážou četné časopisecké studie o jednotlivých vidových dvojicích, o vazbách sloves, o významu tvoření slovesných forem apod. Připomeneme zde alespoň článek o neobvyklém tvoření vidových dvojic v uměleckých projevech, otištěný pod názvem *O jedné stránce slovesa v našem písemnictví* (NŘ 5, 1921, s. 193n.), článek *Pasivum ve spisovné češtině* (SaS 5, 1939, s. 13n.), *K vazbám „byl jsem se koupat“* (NŘ 34, 1950, s. 49n.), *K českým opsaným tvarům slovesným* (SaS 19, 1958, s. 1n.) aj. Některé názory Trávníčkovy byly sice pracemi jiných jazykovědců zpřesněny nebo opraveny, ale jeho studie zůstávají stále základní literaturou pro studium slovesných tvarů.

Ještě pronikavějších úspěchů dosahuje Trávníček svými pracemi o historii české věty. Po několika člancích, v nichž je jeho pozornost upoutána k problematice jmenné věty, uveřejňuje průkopnický spis *Neslovesné věty v češtině* (I. *Věty interjekční*, 1930; II. *Věty nominální*, 1931). Ukazuje v nich na starobylost těchto větných útvarů a dokumentuje jejich velkou frekvenci v starší české literatuře bohatým příkladovým

materiálem. Podrobně pak sleduje na jedné straně jejich verbalizaci, na straně druhé ztrátu větné platnosti. Využitím podnětů J. Zubatého podařilo se Trávníčkovi vysvětlit různé interjekční a nominální útvary, které nabyly historickým vývojem jiné funkční platnosti. Na celkové vynikající úrovni práce nemění nic ta skutečnost, že v některých případech vykládá vývoj od nominálnosti k verbálnosti poněkud zjednodušeně. Velikou zásluhu si získává Trávníček i tím, že z rukopisné pozůstalosti Gebauerovy vydává IV. díl jeho *Historické mluvnice jazyka českého — Skladbu* (1929). Zprístupňuje tak rozsáhlý historický materiál, který ležel dlouho ladem, a podstatně usnadňuje další syntaktické bádání. Po mnoha letech pak, když se objevila potřeba vydat učebnici staršího českého jazyka, připravuje k tisku vlastní *Skladbu*. Vychází jako 3. díl kolektivní práce — *Historické mluvnice české* (1956) a obsahuje zhuštěné poučení o větech neslovesných a slovesných, o souvětí a jeho druhích, o větných členech a o funkci slovesných tvarů. Vysokoškolským studentům se tím dostalo spolehlivé příručky, která přehledně informuje o nejdůležitějších syntaktických rozdílech mezi jazykem starším a novodobým. Z jednotlivých otázek syntaktických zaujímá Trávníčka vývoj záporového genitivu v češtině (SaS 4, 1938, s. 129n.), některé typy vedlejších vět, např. netázací věty s *-li*, *jestliže* a *jestli* (SaS 8, 1942, s. 124n.), věty s *aniž* (SaS 9, 1943, s. 13n.) aj. Po celý život se Trávníček vrací k otázkám slovosledným a odhaluje zde mnohé zákonitosti, které dosud jazykovědcům unikaly. Přitom počáteční hledisko psychologické zaměřuje později za logické a nakonec přijímá s jistým omezením slovoslednou teorii V. Mathesia. Vedle toho ovšem vysvětluje postavení příklonek principem fonetickým. Z nejvýznamnějších statí tohoto tematického okruhu uvedme alespoň *K postavení příklonek ve větě* (MNHMA, 1926, s. 302n.), *Základy českého slovosledu* (SaS 3, 1937, s. 78n.), *Slovosled při důrazu* (SaS 5, 1939, s. 131n.), *K postavení stálých příklonek po přestávce uvnitř věty* (NŘ 42, 1959, s. 65n.) aj.

Historické výzkumy akademika Trávníčka nebyly samoučelné, nýbrž vedly k stále hlubšímu poznávání současného stavu jazyka. Trávníček napsal řadu statí a jazykovědných glos o jednotlivých jevech spisovné češtiny, především o jevech syntaktických. Některé z těchto statí jsme již uvedli, neboť se v nich vedle otázek synchronních řešily i otázky historické. Vůbec je pro Trávníčkovy práce o dnešní češtině charakteristické, že chápou současný stav jako výsledek historického procesu a snaží se obvykle tento historický proces dokumentovat nebo při nedostatku dokladů rekonstruovat. Akademik Trávníček však věnoval pozornost nejen jednotlivým mluvnickým jevům nebo jejich skupinám, ale usiloval i o postížení celé mluvnické soustavy spisovné češtiny. V r. 1925 otiskl třetí, upravené vydání Gebauerovy *Příruční mluvnice jazyka českého*. Ve svých úpravách, především v úpravě 4. vydání r. 1930 odstranil z Gebauerovy kodifikace některé jevy archaické a vypustil doklady ze starší české literatury. Jinak však vcelku zachoval Gebauerovo rozvržení materiálu i jeho výklady. Vlastní, prakticky zaměřenou kodifikaci tvaroslovné soustavy podal jako doplněk k *Slovníku jazyka českého* (1. vyd. 1937). Později tuto práci rozšířil a prohloubil a v r. 1941 ji po prvé vydal pod názvem *Stručná mluvnice česká* (třetí, opravené vydání vyšlo v r. 1945). Po více než dvacetileté přípravě přistoupil pak k napsání podrobné *Mluvnice spisovné češtiny*, která ve dvou částech obsahujících skoro půl druhého tisíce stránek zachycuje mluvnickou normu našeho spisovného jazyka. Autor tuto knihu zpracovával hlavně v letech 1941—1944 a ještě po válce leckteré její části (hlavně oddíl o tvoření slov) doplňoval a prohluboval. *Mluvnice* vyšla v l. 1948—1949 a byla přijata odbornou kritikou i ostatní kulturní veřejností neobyčejně příznivě. Autor v ní shrnul vlastně všechny své dosavadní výzkumy

o současné češtině a vytvořil tak jedno ze základních děl o našem spisovném jazyce. Téměř vyčerpávajícím způsobem zachytil hláskovou soustavu, podrobně popsal přízvukové a intonační poměry, podal novou, promyšlenou a dosud nejpodrobnější kodifikaci slovtvorné soustavy a přehledně zpracoval tvarosloví. Průkopnickým činem je druhá část *Mluvnice*, kodifikující soustavu skladebnou. Autor do ní vložil mnoho nových myšlenek, které přispěly k osvětlení různých stránek české skladby. I když nové výzkumy leccos na Trávníčkově kodifikaci opraví, bude *Mluvnice spisovné češtiny* stále patřit k základním pracím o našem jazyce.

Plodně zasáhl Trávníček i do oblasti fonetiky a ortoepie. Pro vysokoškolské posluchače připravil *Úvod do české fonetiky* (1932), v němž sice nedosáhl přesnosti popisu, jaké lze docílit experimentálními metodami, ale plně využil k výkladu fonetických jevů své erudice gramatické. Mnoho pozornosti věnoval českému přízvuku, intonaci a kvantitě a výsledky zveřejnil v četných dílčích studiích (viz výše). Pozoruhodné jsou i jeho studie o české výslovnosti, vlastně první toho druhu u nás. Nejvýznamnější je *Správná česká výslovnost* (1935), přepracovaná pak pod názvem *Spisovná česká výslovnost* (1940).

Trvalou hodnotu mají i Trávníčkovy stati o jazykové kultuře. Jsou rozptýleny po mnoha časopisech populární povahy a zaměřeny z největší části na široké publikum. Svě teoretické názory, opravdu moderní, vložil Trávníček v rozsáhlé studii *O jazykové správnosti* (sb. Čtení o jazyce a poesii, 1942, s. 108n.). Autor tu zdůrazňuje jako základní kritérium při posuzování vhodnosti jazykových prostředků hledisko funkční. Z jiných statí připomeneme alespoň *Pád jazykového purismu* (Přítomnost 15, 1938, s. 600n.). Patří sem vlastně i „disput“ vedený v Lidových novinách s P. Bezručem *Jistebský či jistebnický?* (vydaný jako bibliofilie r. 1936). Ani pravopisná kultura nezůstala stranou Trávníčkova zájmu. Kromě četných článků populárních napsal i teoretickou studii *Podstata a úkony pravopisu* (SaS 10, 1947, s. 23n.) a vložil své stanovisko k psaní velkých písmen v článku *Několikaslovná vlastní jména* (SaS 21, 1960, s. 95n.). Nelze však přejít mlčením, že v posledních letech života vyslovoval v oblasti jazykové kultury i některé názory jednostranné.

V menším rozsahu, ale vždy podnětně zasáhl Trávníček i do jiných lingvistických disciplín. Už jsme se zmínili o tom, že ve svých pracích zaměřených historicky užívá ve značném rozsahu nářečního materiálu a že do některých svých knižních publikací zařazuje dialektologické kapitoly. Řeší mimo jiné i otázku původu laštiny (Slavia 9, 1931, s. 36n.). K poznání moravských nářečí přispěl pečlivě zpracovaným dílkem *Moravská nářečí* (1926), k němuž připojil přehlednou mapu. V jisté souvislosti se studiem dialektologickými jsou Trávníčkovy články o slovenštině a o jejím poměru k češtině. Před druhou světovou válkou se přikláněl k oficiálnímu názoru o jednotném, vnitřně diferencovaném jazyku československém, po osvobození r. 1945 pak zaujal jednoznačné stanovisko marxistické, podle něhož je slovenština samostatným jazykem národním (srov. např. *O poměru mezi češtinou a slovenštinou s hlediska marxismu*, Tvorba 21, 1952, s. 165—166; *Český a slovenský jazyk*, Věstník ČSAV 64, 1955, s. 226n.).

Také v nauce o slovní zásobě najdeme Trávníčkovy příspěvky. Vedle drobnějších, převážně populárních článků vydal vysokoškolský učební text *Nauka o slovní zásobě* (1953), v němž se pokusil — ne s úplným zdarem — načrtnout marxistickou lexikologii. Větší váhu mají jeho příspěvky stylistické. Z nich je nejvýznamnější práce *O jazykovém slohu* (1953), kterou lze hodnotit jako první úspěšný pokus o systematický výklad teorie stylu. Škoda jen, že Trávníček nepřijal některé velmi podnětné myšlenky formulované jazykovědci „pražské školy“ a že přecenil význam prací Stali-

nových. Jinak Trávníček věnoval řadu drobných studií stylu některých našich slovesných umělců, vědců a politických činitelů, např. stylu P. Bezruče, K. J. Erbena, K. M. Čapka-Choda, Al. Jiráska, J. Mahena, A. Nováka, B. Václavka, Kl. Gottwalda, A. Zápotockého aj. Z této oblasti jsou nejpracovanější studie *Mahenova básnická mluva* (sb. „Mahenovi“, 1933, s. 64n.) a *K jazyku Vančurových Obrazů z dějin národa českého* (SaS 6, 1940, 145n.). Kritickou povahu má samostatně otištěná studie o stylu V. Řezáče, P. Bojara, J. Marka, J. Otčenáška a K. F. Sedláčka, nazvaná *O jazyce naší nové prózy* (1954). Bohužel kritické poznámky k stylu nové české prózy nejsou vždy podány přesvědčivě, stejně jako nepřesvědčují některé myšlenky vyslovené v teoretičtější zaměřených stylistických článcích, např. v článku *O jazyce umělecké prózy* (Literatura ve škole 1, 1953, s. 163n.) Naproti tomu podnětný je Trávníčkův výklad některých uměleckých výrazových prostředků ve spisku *Umělecká mluva* (1947).

V posledních letech se akademik Trávníček stále více zabýval otázkami obecnými. Patří sem především *Úvod do českého jazyka*, po prvé vydaný r. 1947 jako skriptum pro vysokoškolské posluchače a pak dvakrát přepracovaný (1948, 1952). Tato práce vhodně uvádí do základních pojmů potřebných při studiu mateřského jazyka. Své obecné názory na marxistickou jazykovědu, bohužel úzce pojaté, vyslovil Trávníček v skriptu *Úvod do marxistické jazykovědy* (1954). Poněkud zjednodušeně je také podána kritika strukturalismu v brožuře *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce* (1951). Mohli bychom se zmínit ještě o Trávníčkových článcích věnovaných otázkám slova, věty, predikativu aj., ale tyto práce nepatří z větší části k hodnotám trvalým, nýbrž posloužily jen jako podněty k dalším diskusím.

Při novém pročitání Trávníčkových děl pocítujeme hlubokou úctu k jejich tvůrci, a čím hlouběji se do nich ponořujeme, tím bolestněji na nás doléhá ztráta tohoto vynikajícího lingvisty. Zemřel vědec, jehož dílo znamená celou epochu v českém mluvnictví. Buď mu vzdán dík za všechno, co vykonal pro náš lid a jeho nesmrtelný jazyk!

Milan Jelínek

